

re 1377/1957, II, 2; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1954, tür.yer.; a.mlf., "Sur l'expression 'sunna du prophete'", *Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé*, Tehran 1963, s. 361-365; a.mlf., *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 28-36; M. M. Bravmann, *The Spiritual Background of Early Islam: Studies in Ancient Arab Concepts*, Leiden 1972, s. 123-198; Charles J. Adams, "The Authority of Prophetic Hadith in the Eyes of Some Modern Muslims", *Essays on Islamic Civilization: Presented to Niyazi Berkes* (ed. D. P. Little), Leiden 1976, s. 25-47; M. Mustafa el-A'zami, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Riyad 1985, tür.yer.; M. Yusuf Guraya, *Origins of Islamic Jurisprudence: With Special Reference to Muwatta Imam Malik*, Lahore 1985, tür.yer.; Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet: Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara 1993, tür.yer.; a.mlf., *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, tür.yer.; Fazlur Rahman, *Islamic Methodology in History*, Karachi 1994, s. 27-84; Ahmad Hasan, *The Early Development of Islamic Jurisprudence*, Islamabad 1994, s. 85-114; Abdülğani Abdülhâlik, *Hücciyetü's-sünne*, Riyad 1415/1995, s. 45-84; D. Brown, *Rethinking Tradition: Modern Discussions of Sunna in Egypt and Pakistan*, Cambridge 1996, tür.yer.; Adem Yerinde, *Ahkâm Âyetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 110-135; Musa Cârullah Biçiyef, *Kur'an ve Sünnet İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım: Kitâbu's-Sünne* (trc. Mehmet Görmez), Ankara 1998, s. 7-11; Abdullah Aydınli, "Rivayet Asrında Sünnet Kavramı", *Kur'an ve Sünnet Sempozyumu, 1-2 Kasım 1997: Bildiriler*, İstanbul 1999, s. 91-98; Yasim Dutton, *The Origins of Islamic Law: The Qur'an, the Muwatta' and Madinan 'Amal*, Surrey 1999, tür.yer.; a.mlf., "Sunna, Hadith and Madinan 'Amal", *Journal of Islamic Studies*, IV, Oxford 1993, s. 1-31; a.mlf., "'Amal v. Hadith in Islamic Law: The Case of Sadl al-Yadayn (Holding One's Hands by One's Sides) While Doing the Prayer", *Islamic Law and Society*, III/1, Leiden 1996, s. 13-40; *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şafii'nin Rolü* (haz. M. Hayri Kırbaçoğlu), Ankara 2000, tür.yer.; İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İstanbul 2004, tür.yer.; Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet: Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi*, İstanbul 2004, tür.yer.; a.mlf., *Sünnet: Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajı*, İstanbul 2006, tür.yer.; Zafar Ishaq Ansari, "Juristic Terminology Before Shafi'i: A Semantic Analysis with Special Reference to Kufa", *Arabica*, XIX, Leiden 1972, s. 255-300; J. Burton, "Notes Towards a Fresh Perspective on the Islamic Sunnah", *BSMES*, XI (1984), s. 3-17; G. H. A. Juynboll, "Some New Ideas on the Development of Sunna as a Technical Term in Early Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, X, Jerusalem 1987, s. 97-118; a.mlf. - D. W. Brown, "Sunna", *EP* (İng.), IX, 878-881.



MURTEZA BEDİR

Kelâm. Kelâm âlimleri sünneti "Hz. Peygamber ve ashabının itikad ve amelde takip ettiği yol" diye tanımlamış, bid'atı da bunun karşısı olarak kullanmıştır. Diğer bir

ifadeyle sünnet ümmetin hâkim din anlayışını, bid'at ve dalâlet ise bu yoldan sapmayı ifade eder. İslâm'ın ilk dönemlerinde gerçekleştirilen fetihler sonucunda değişik inanç ve kültürlere sahip insanların kendilerini İslâm dünyası içinde bulmaları neticesinde bazı bölgelerde bid'at ve hurafeler zuhur etmeye başlamış, bunu önlemek amacıyla Kur'an'da ve Sünnet'te yer alıp sahâbenin benimseydiği inançları ortaya koyan risâleler yazılmış, bunlara genel olarak "Kitâbü's-Sünne" adı verilmiştir. Vâkıdî'nin *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a'sı*, İbn Ebû Âsım, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir el-Hallâl, İbn Bâbeveyh el-Kummî ve Ebû'l-Kâsım el-Lâlekâî'nin *Kitâbü's-Sünne*'leri bunlara örnektir. Kitâbü's-sünne içinde ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, cedele başvurma ve dünya ehliyle oturup kalkmanın kötülüğü, sünnete uymanın gerekliliği, fiten ve melâhim, kabir azabı, şefaât gibi konulara ve Havâric, Cehmîyye, Mürcie gibi mezheplerin görüşlerini reddeden rivayetlere yer verilmiştir. Bu eserlerin müellifleri, mütevâtir olup olmadığına bakmaksızın sika râviler tarafından rivayet edilen haberlere dayanan inançlara itibar etmekte sakınca görmemiştir. İbn Kuteybe, İbn Huzeyme, Tahâvî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî gibi müelliflerin eserleri böyledir. Söz konusu müelliflerin bazan zayıf, hatta uydurma hadislere yer verdiklerini gören kelâm âlimleri, yazılış amaçlarının aksine bid'atların taşıyıcısı haline gelen bu tür eserlerde yer alan rivayetleri tenkit etme ve değerlendirmeye ihtiyacı duymuşlardır (bk. KİTÂBÜ'S-SÜNNE). Müteahhir Selef âlimlerinden İbn Teymiyye itikadın esasta Kur'an ve Sünnet'e dayandığını, sahih rivayetlerle nakledilen hadislerin akla aykırı olmayacağını, dolayısıyla bir kişinin kendi aklını esas alıp bu tür haberlere karşı çıkmasının tasvip edilemeyeceğini belirtir. İslâm'ın inanç esaslarını tesbit edip bid'atlara karşı durmaya çalışan kelâmcılar itikadî meselelerde kullanılacak verilerin kesin ve güvenilir olmasını şart koşmuş, bir haberin kesin bilgi ifade etmesinin ancak tevâtür yoluyla rivayet edilmesi halinde mümkün olacağını savunmuştur. Kesin bilginin akliselim, sağlam duyular ve doğru haber yollarından biriyle gerçekleşebileceğini, doğru haberin de mucize ile teyit edilmiş mesulün haberi ve mütevâtir haberden meydana geldiğini kabul etmişlerdir. Böylece mütevâtir derecesine ulaşmamış haberin tek başına delil olarak kullanılması kelâmcılarla hadisçiler arasındaki tartışma konularından birini teşkil etmiştir.

İlk dönem Şii kaynaklarında bir fiilin sünnet olması veya bir haberin kesin bilgi ifade etmesi için onu rivayet edenler arasında Ehl-i beyt'e mensup kişilerin bulunması gerektiğini bildiren, ilk üç halife ile Âişe, Talha ve Zübeyr gibi ileri gelen sahâbîleri ve onlara sempati duyanları dinde samimi olmamakla itham eden bazı ifadelerle rastlanmakla beraber son dönem Şii âlimleri bu konularda daha hoşgörülü bir tutum sergilemektedir. Bunlar, "Peygamber'in size verdiklerini alın, sakındırıklarından uzak durun" meâlindeki âyet (el-Haşr 59/7) gereğince İslâm'ın itikad konularını ve temel hükümlerini Allah'ın kitabından sonra Resûlullah'ın sünnetinden almayı kabul etmekte, bu bilgilerin Ehl-i beyt'e mensup sahâbîler tarafından rivayet edildiğini söylemektedir. Onlara göre bu tür bilgilerin temel kaynakları Küley-nî'nin *el-Kâfi*, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahdürühü'l-fakih*, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *et-Tehzîb* ve *el-İstibşâr* adlı eserlerinden oluşan Kütüb-i Erbaa'dır. İmamlar, Hz. Ali'den itibaren bu bilgileri Resûl-i Ekrem'den alarak nakletmişlerdir. Hz. Ali'nin *Kitâbü'l-Câmî'a* adlı eseri bu şekilde oluşmuştur. Ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği esasını benimseyen günümüz Şia'sı sahâbeyi tekfir etmemekle beraber onların tamamına "adl" vasfını nisbet etmez. Onlara göre sahâbenin tâbiünden farkı nübüvvet nurunu müşahede etmiş olmalarıdır, bunun ötesinde bir ayrıcalıkları yoktur (Murtazâ el-Askerî, s. 263-265; Ca'fer es-Sübhanî, s. 82-84). Buna göre Şia sünneti Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri yanında imamların ondan gördükleri, öğrendikleri ve naklettikleri hususlar diye anılmaktadır.

İmâmet dışındaki kelâm konularında Şia ile aralarında büyük benzerlikler olan Mu'tezile kelâmcıları Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberleri mütevâtir ve âhâd diye ikiye ayırır ve itikadî alanda yalnızca mütevâtir rivayetlere dayanan haberlere itibar ederler. Nazzâm, tevâtürün delil olabilmesi için tecrübeye dayanması şartını da arar (Bağdâdî, s. 143-144). Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, duyularla doğrulanmayan haberlerin kesin bilgi ifade etmesi için yirmi veya daha fazla kişi tarafından nakledilmesini ve bunlardan en az birinin kesinlikle müjdelenmiş (kâfir veya fâsık olmayan) olmasını şart koşar (a.g.e., s. 127-128). Mu'tezile âlimleri ilmi ve akli esasların yanı sıra dinin ana kuralları ile çelişik gördükleri rivayetleri de reddetmişlerdir (Hayyât, s. 113; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Ham*

se, s. 768-770; *Teşbitü delâ'ili'n-nübüvve*, II, 528-582; Bağdâdî, s. 127-128).

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mu'tezile'den ayrıldıktan hemen sonra yazdığı tahmin edilen *el-İbâne ve Uşûlü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adlı risâlelerinde Ahmed b. Hanbel'e bağlılığını ifade ederken daha sonra kaleme aldığı *el-Lüma' ve el-Haşşü 'ale'l-bahş'*te farklı bir tavır ortaya koymuştur. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, mütevâtir haberin aklın desteğiyle kesin bilgi ifade edeceğini söyledikten sonra haber-i vâhidin ilim ifade edemeyeceğini ve bu yolla gelen bilginin Resûlullah'ın tebliğ ettiği hakikatin taşıdığı kesinlik derecesine çıkmayacağını belirtmiştir. Bu durumda, râvilerin niteliklerine bakmak ve hüküm açık olan meseleler ve sabit olmuş naslarla karşılaştırılmak suretiyle sözü edilen haberle amel edip etmemeye karar verilir. Aslında bilgi edinme yollarının en sağlam yöntemini teşkil eden duyu vasıtalarında bile duyuların güçlü olmaması, algılanacak şeyin uzakta yer alması veya çok küçük olması sebebiyle benzer sorunlar ortaya çıkmaktadır (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 14-15). Mâtürîdî'den sonra gelen kelâmçılar, bu yolu takip ederek bir haberin itikad alanında bağlayıcı delil sayılabileceği için tevâtür şartını aramışlardır. Ancak kabir azabı, kıyamet alâmetleri ve âhîret ahvali gibi duyuları aşan konularda âhâd haberleri kullanmakta sakınca görmemişlerdir. Bazı Hanefî fakihleri, bir hadisî sihatinin sadece râvilerinin sika ve senedinin muttasıl olmasıyla sabit görülemeyeceğini, hadiste lafzî inktâ yanında Kur'an'a, meşhur sünnete, umûmül-belvâya ve ilk dönem uygulamalarına aykırılık gibi mânevî inktâın varlığının da araştırılması gerektiğini söylemişlerdir (Serahsî, I, 364).

Kur'an, peygamber tebligatının vahiy ürünü olduğunu bildirmekte, Peygamber'i insanlara örnek göstermekte ve kendisine itaati emretmektedir. Bu durumda dinî meselelerde sünneti tamamen göz ardı eden bir anlayış Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabullenme olarak değerlendirilmelidir. Süyûtî bu görüş sahiplerinin İslâm'dan çıkmış sayılacağını belirtir (*Akidede Sünnetin Yeri*, s. 3-4). Hadislerin Resûlullah'a aidiyetini belirleme amacı taşıyan hadis tenkitçiliğini ise sünnet inkarcılığı şeklinde takdim etmek doğru değildir. Kur'an gibi sünnet de hayatı ve insanı bir bütün şeklinde kapsar; dini dünyadan, dünyayı âhîretten ayırmasın. Sünnetin uzunluk, genişlik ve derinlik bakımından insan hayatını kuşatıcı özel-

liğine dikkat çekilerek burada kullanılan uzunluk kavramıyla insanın doğumundan ölümüne kadar hayat sürecin, genişlikle bireyin bütün aile fertleri, ilişki kurduğu insanlar, ayrıca hayvan ve bitkilerle olan münasabetinin, derinlikle beden-ruh, zâhir-bâtin, söz, amel ve niyetin kastedildiği belirtilir (Kardâvî, s. 115). Öte yandan tevâtür yoluyla gelen rivayetlere dayanmayan inançlara itibar edilmemekle birlikte başka bir asılla çatışmayan meşhur haberler akaidde delil kabul edilmekte, meselâ naklî delilin hâkim olduğu hissî mucizeler, kıyamet alâmetleri, haberî sıfatlar, âhîret ahvali gibi konularda bu tür hadislerin delil sayılabileceği ifade edilmektedir (Topaloğlu, s. 221-226). Cenâb-ı Hak tarafından Resûl-i Ekrem'e gönderilen son ilâhî vahyin uygulamasından ibaret olan sünnet, Hz. Peygamber'in ve ashabının İslâm'ı anlama ve uygulama biçimini göstermek ve onu gelecek nesillere taşımak gibi önemli bir işlevi yerine getirmekte, müslümanlar arasında anlayış ve uygulama birliğini sağlamaktadır. Bu sayede müslümanlar dünyanın her yerinde ortak bir inanç ve duyguya sahip olmakta, ortak ibadet ve davranış biçimlerini ortaya koyabilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaţta', "Zekât", 42, "Bîfat", 3; *Müşned*, I, 160, 191-195; III, 59; IV, 357, 359, 361; Buhârî, "İdeyn", 8, "Eđâhî", 1, 8, "Enbiyâ", 50; İbn Mâce, "Muqaddime", 6, 14, "İkâme", 173, "Fiten", 17; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 20-22, "Şalât", 317; Tirmizî, "İlim", 16, 17; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1408/1988, s. 130-131; a.mlf., *el-İhtilâf fi'l-lafz* (nşr. M. Zâhid Keşerî), Kahire 1349, s. 24-67; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 113; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1403/1983; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 14-15; İbnü'n-Neđm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 111, 252; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 93; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 768-770; a.mlf., *Teşbitü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, II, 528-582; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 127-128, 143-144; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 416; Şemsüleme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, I, 364; Süyûtî, *Akidede Sünnetin Yeri* (trc. Yüksel Kılıççaslan), İstanbul 1987, s. 3-4; Şah Velîyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Dârü'l-kütübü'l-hadîse), I, 271-272, 277-285, 311-321, 341; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 58-80; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 323; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ – Mehmet Aydın), Ankara 1981, s. 59-88; a.mlf., *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu* (trc. Salih Akdemir), Ankara 1995, s. 41-91; Siddîk Abdülâzîm Ebû'l-Hasan, *Dirâsât fi's-*

sünneti'n-nebeviyyeti's-şerife, Kahire 1988, s. 16-28; M. İbrâhim M. el-Hifnâvî, *Dirâsât usûliyye fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Mansûre 1412/1991, s. 12, 155-156, 175; Adem Yerinde, *Ahkâm Âyetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 110-135; Bekir Topaloğlu, "Müzâkere", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997, s. 221-226; Murtaza Askerî, "Şia'ya Göre Sünnetin Dindeki Yeri", a.e., s. 263-277; Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, İstanbul 1997, s. 27-30; Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem* (trc. Bünyamin Erul), Kayseri 1998, s. 29-54, 85-98, 115; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999, s. 75; Ca'fer es-Sübânî, *Resâ'il ve Makâlât*, Kum 1419, s. 82-84, 400-401; M. Salih Ekinci, *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet* (trc. Metin Yiğit), İstanbul 2004, s. 247-253.



İLYAS ÇELEBİ

SÜNNET

(السنة)

Farz yahut vâcip derecesinde olmaksızın yapılması dinen istenen fiil anlamında fıkıh usulü terimi.

Fıkıh usulünde teklifi hükümler bahsinde dinen yapılması istenen fiiller iki gruba ayrılarak talebin kesin ve bağlayıcı olmadığı durumlar için geniş anlamıyla mendup terimi kullanılır. Buna göre teklifi hüküm terminolojisi içinde sünnet mendubun en önemli bölümünü oluşturur. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, Ebû Hanîfe'nin cuma günü imam hutbede iken insanların ona doğru yönelmesinin sünnet olduğunu söylediğini nakletmesi, ayrıca namazla ilgili bazı hususlarda sünnet ve "sünnete aykırı olarak" ifadelerine yer vermesi (*el-Hüccet 'alâ ehli'l-Medine*, I, 287, 315, 345), bu anlamıyla sünnet kelimesinin fıkıh tarihinin erken dönemlerinden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Hanefî usulcüler bu bağlamda sünneti "dinde takip edilen yol" diye tarif edip "Hz. Peygamber ve ashabının yolu" şeklinde açıklamıştır. Abdülâzîz el-Buhârî bu tanıma "farz yahut vâcip olmaksızın" kaydını eklemiştir (*Keşfü'l-esrâr*, II, 552). Alâeddin es-Semerkandî'nin verdiği diğer bir tanıma göre sünnet, Resûlullah'ın sürekli biçimde yaptığı ve herhangi bir özür bulunmadan terketmediği işlerdir (*Mizânü'l-uşûl*, s. 34). Şâfiî usulcüsü Ebû İshak eş-Şîrâzî sünnetin "bağlayıcı olmamakla birlikte uyulması istenen fiil" anlamına vurgu yapar ve bunu tatavvu, mendup, nâfile ve müstehap terimleriyle eş anlamlı kabul eder. "Mesnûn" terimi de bu gruba ilâve edilebilir.